

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1964.4.01>

ESIMENE INTERNATSIONAAL JA TEMA AEG EESTIS

E. JANSEN,

ajalooteaduste kandidaat

Kui inglise treidjunionistid 28. septembril 1864 prantsuse tööliste delegatsiooni külas käigu puhul Londonis St. Martini hallis miitingu korraldasid, siis aimasid nad vaevalt, kui suured ajaloolised tagajärjed on sellel kokkutulekul. Tõsi küll, rahvusvahelise ühinemise idee oli inglise ja prantsuse tööliste hulgas sündinud juba enne seda koosolekut. Ühinemise mõte oli südamelähedane ka koosolekul viibivaile saksa, itaalia, poola ja iiri revolutsionääridele, kes esindasid oma maa proletariaati. St. Martini halli miitingul pandigi alus Rahvusvahelisele Tööliste Ühingule, mida lühidalt hakati nimetama Esimeseks Internatsionaaliks. Kuid vaevalt oleks see ühing rahvusvahelise töölisklassi elus etendanud nii suurt osa, kui tema hingeks poleks saanud mees, kes asutamiskoosolekul istus vaikides, sisimas rõõmu tundes töölisklassi kasvavast aktiivsusest. See oli saksa proletariaadi esindajana kohal viibiv Karl Marx. Tema tõttu tõi uus organisatsioon murrangu rahvusvahelise töölisliikumise ajalukku.

*

Esimese Internatsionaali asutamissoo ja tegevusega võimaldab põhjalikult tutvuda rikkalik allikmaterjal ja kirjandus. Kõigepealt paeluvad tähelepanu rahvusvahelise töölisühingu enda dokumendid, mille koostamisel K. Marxi sulel oli oluline osa. Sama tähtsad on ka K. Marxi ja Fr. Engelsi kirjavahetus ja muud kirjutused. Nende dokumentide publitseerimisel on tehtud tänuväärt tööd nii meil kui ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis. Marksismi klassikute endi teoste ja otseselt Marxi poolt koostatud dokumentide¹ kõrval on trükkis avaldatud ka Internatsionaali protokolle ja muid materjale. Saavutusena tuleks esile tõsta NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi poolt 1963. aastal avaldatud Esimese Internatsionaali Peanõukogu protokollide kogumikku².

Esimese Internatsionaali ajaloolise osa hindamisel on meile ennekõike abiks V. I. Lenini teosed. Lühike, ent väga suure üldistava jõuga on tema artikkel «Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus». Sama olulised on tema «Karl Marx», «Friedrich Engels», «Kolmas Internatsionaal ja tema koht ajaloos» ja mitmed teised kirjutised.

Nõukogude uurijate monograafilistest käsitlustest Esimese Internatsionaali kohta tuleks märkida J. Jaroslavski juba 1934. aastal ilmunud teost³. Monograafilise uurimise

¹ К. Маркс, Учредительный манифест Международного Товарищества Рабочих. — Общий Устав Международного Товарищества Рабочих. Рмт.: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 16. М., 1960, lk. 3 jj. Sama väljaande 16. ja 17. köites on avaldatud ka muud Marxi poolt koostatud Internatsionaali dokumendid.

² Генеральный Совет Первого Интернационала 1866—1868. Протоколы. М., 1963, lk. 344. 1869. aastal toimunud Baseli kongressi materjalid publitseeriti 1934. a. M. Zorki eessõnaga.

³ Е. Ярославский, Первый Интернационал и его историческое значение. М., 1934.

objektiks on olnud ka üksikud Internatsionaali kongressid.⁴ Internatsionaali tegevuse üksikuid külgi aitavad valgustada mitmed lühiuurimused⁵.

On loomulik, et nõukogude uurijaid on eriti huvitanud Esimese Internatsionaali vastukõla Venemaal. Tõsiseks saavutuseks vene revolutsionäärade ja Esimese Internatsionaali kokkupuudete uurimisel on ennekõike B. Kozmini monograafia Internatsionaali vene sektiooni kohta.⁶ Internatsionaali tähtsust Venemaa vabadusliikumisele kajastavad ka mitmed Venemaa revolutsioonilist liikumist käsitlevad monograafiad⁷ ja paljud lühiuurimused⁸.

Esimese Internatsionaali probleemidele pööravad küllaltki palju tähelepanu ka Saksa Demokraatliku Vabariigi ajaloolased. Varasematest käsitlustest tõstetakse tänapäeva saksa marksistlike ajaloolaste poolt eriti esile Franz Mehringu töid⁹. Nende endi sulest on ilmunud huvitavaid lühiuurimusi¹⁰.

Seega on Esimese Internatsionaali kohta olemas ulatuslik marksistlik kirjandus, mis valgustab tema tõelist ajaloolist osa ning annab väärika vastulöögi kodanliku aja-loometeaduse moonutatud ja alahindavatele seisukohtadele.

Mil määral Esimese Internatsionaali tegevus Eestis kajastus ja võis kajastuda, on praegu veel selgitamata. Mõnevõrra on jälgitud vaid marksistlike ideede leviku algust Eestis, kuid selleski küsimuses puuduvad monograafilised käsitlused. Hoopiski uurimata on marksistlike ideede leviku «eeljalugu» Eestis. Üheks raskuseks selle tundmaõppimisel on kahtlemata allikmaterjali vähesus ning hajutus.

Alljärgnevate nappide ridade eesmärgiks on Esimese Internatsionaali ajaloolist tähtsust meenutades heita pilk sellele, mis toimus Eestis tema asutamise ajal ja kas ning mil määral kajastus siin selle organisatsiooni tegevus.

*

Esimene Rahvusvaheline Tööliste Ühing ei tekkinud tühjale kohale. 1860-ndateks aastateks olid selletaolise organisatsiooni loomiseks kujunenud kindlad ajaloolised eeldused nii majanduse ja klassivõitluse kui ka ideoloogilise võitluse valdkonnas.

Põhiliseks Esimese Internatsionaali sünni eelduseks oli kapitalismi küllalt kõrge arengutase Euroopas. Inglismaal ja Prantsusmaal oli kapitalistlik formatsioon täieliku võidu saavutanud juba XIX sajandi 30.—40-ndateks aastateks. Kõige ees sammus selles suhtes Inglismaa, tol ajal maailma majanduselu vaieldamatu hegemon. Kuigi Saksamaa arengumist pidurdasid tugevad pärisorjuse igandid tootmissuhetes ja maa poliitiline killustatus, hakkas kapitalistlik suurtööstus siingi kiiresti arenema. Kapitalism ei saavutanud edu mitte üksnes tähtsamates Euroopa riikides, vaid ka Põhja-Ameerika Ühendriikide põhjaosas.

Uue formatsiooni kujunemine tõi kaasa tohutu pöörde sotsiaalsetes vahekordades,

⁴ E. A. Коротеева, Гарский конгресс I Интернационала. М., 1963.

⁵ Vt. kogumikke Из истории борьбы Маркса и Энгельса за пролетарскую партию. Под ред. И. С. Галкина. М., 1955; История социалистических учений. М., 1962; Из истории марксизма и международного рабочего движения. К 145-летию со дня рождения Карла Маркса. М., 1963; Рабочее движение в новое время. М., 1964 jt. ning üksikartikleid, nagu A. M. Шапиро, Карл Маркс и английские тред-юнионы в Первом Интернационале. «Вопросы истории» 1955, № 1, lk. 83 jj.; И. А. Бах, Маркс и аграрный вопрос в Первом Интернационале. «Вопросы истории» 1958, № 5, lk. 65 jj.; Т. Т. Диличенский, Проблема пролетарской революционности и традиции I Интернационала. «Вопросы истории» 1964, № 8, lk. 3 jj.

⁶ Б. П. Козьмин, Русская секция Первого Интернационала. М., 1957.

⁷ Näit. Ш. М. Левин, Общественное движение в России в 60—70-е годы XIX века. М., 1958; О. Д. Соколов, На заре рабочего движения в России. М., 1963; Ю. З. Полевой, Зарождение марксизма в России 1883—1894 гг. М., 1959.

⁸ Vt. ammendavat bibliograafiat I Internatsionaali ja Vene revolutsioonilise liikumise suhete kohta P. M. Inglesi ja V. I. Mendelssoni sulest: «История СССР» 1964, nr. 4, lk. 104 jj.

⁹ Fr. Mehring, Karl Marx. Geschichte seines Lebens. Berlin, 1918; vt. ka Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Bd. 2. Berlin, 1960.

¹⁰ S. Bernstein, Die Internationale und die Grossmächte. «Zeitschrift für die Geschichtswissenschaft» 1953, H. IV, lk. 593; H. Lindner, Rolle und Bedeutung der I Internationale. «Einheit» 1952, H. 4, lk. 391 jj., jt.

klassivõitluses, inimeste mõtetes ja ideedes. Esimese Internatsionaali sünni ajaks oli Euroopas ja Ameerika Ühendriikides kujunenud võimas tööstustöölise armee, kes juba ilmutas endas peituvat jõudu. XIX sajandi 30-ndad ja 40-ndad aastad tähistasid uut etappi Euroopa klassivõitluse ajaloos.

Proletariaadi esimeste iseseisvate klassilahingute kogemuste viljana sündis ühtlasi teooria, mis oli suuteline tööliklassile teed näitama tulevikku. Avastanud inimühiskonna arenemise põhilised seaduspärasused, astus teaduslik sotsialism võitlusse seniste utopistliku sotsialismi ja kommunismi teooriatega, mis suutsid tööliklassi vajadusi ja võitlusülesandeid peegeldada vaid osaliselt ja puudulikult. Teadusliku sotsialismi rajajad tegid ka esimese katse luua rahvusvahelist tööliste organisatsiooni: W. Weitlingi poolehoidjate-utopistide Oiglaste Liidu kujundasid K. Marx ja Fr. Engels 1848. aastal ümber Kommunistide Liiduks. Viimase programmina ilmuski kuulsusrikas «Kommunistliku partei manifest».

1848.—1849. aasta revolutsioonidele järgnes poliitiline reaktsioon. Juba 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul algas aga ühiskondlikus liikumises uus tõus, mida iseloomustas töölisliikumise elavnemine paljudes maades. Tööstuse ja kaubanduse uute tohutute edusammudega oli kaasnenud tööliklassi arvuline kasv ja edasine kontsentreerumine. Elavnes tööliste võitlus parema palga ja inimlikumate elutingimuste eest.

1848.—1849. aasta revolutsioonides täitmata jäänud kodanliku pöörde vajadus pani ka omalt poolt paratamatult ühiskonna uuesti vappuma. Paljudes maades elavnes demokraatlik liikumine ja koos sellega võitlus rahvusliku rõhumise vastu. Nii seisis 50-ndate ja 60-ndate aastate vahetusel kapitalismi siirduv Venemaa suure revolutsiooni lähel. Kogu maailma avalikkuse tähelepanu köitis 1860-ndate aastate algul kodusõda Põhja-Ameerika Ühendriikides kodanlike põhjariikide ja orjanduslike lõunariikide vahel. Niisamuti erutas inimeste meeli võitlus rahvusliku ühtsuse eest Itaalias ja Saksamaal ning rahvuslik vabadusliikumine Poolas. Iirimaa käis võitlus agraarrevolutsiooni ja rahvusliku vabanemise nimel. 60-ndatel aastatel elavnes ka Balkani maade rahvaste vabadusliikumine.

Kõik need sündmused sundisid ka rahvusvahelist proletariaati seisukohta võtma. Oli selge, et proletariaadil tuli toetada võitlust pärisorjusliku reaktsiooni vastu ja osa võtta ülddemokraatlikust liikumisest, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ettevalmistamisest. Selle revolutsiooni koostisosaks oli rahvusliku ühtsuse saavutamine (Itaalias, Saksamaal) ja rahvusliku rõhumise hävitamine. Kuid oli vaja tõmmata kindel piir proletariaarse revolutsioonilise võitluse ning ideoloogia ja igasuguse kodanliku, sealhulgas ka väikekodanlik-demokraatliku võitluse ning ideoloogia vahele. Oli vaja õppida õigesti seostama puhtproletaarseid ja ülddemokraatlikke ülesandeid. Töölisliikumine oli vaja ühendada tõelise proletaarse, revolutsioonilise teooriaga — teadusliku sotsialismiga; oli küpsenud aeg proletariaadi iseseisvate parteide loomiseks. Samal ajal oli vaja eri maade tööliste internatsionaalset liitumist, et ühiselt edukalt võidelda rahvusvahelise reaktsiooni vastu ja oma, puhtproletaarse huvid eest.

Nende ülesannete lahendamise võttiski enda peale Rahvusvaheline Tööliste Ühing — Esimene Internatsionaal.

1864. aasta sügisel loodud Rahvusvahelise Tööliste Ühingu ideeliseks juhiks sai Karl Marx, kuigi ta vormiliselt oli vaid ühe korrespondeeriva sekretäri (saksa, hiljem ka vene sektsiooni sekretäri) kohal. K. Marx koostaski Esimese Internatsionaali «Asutamismanifesti», samuti tema põhikirja. Marxi ülesanne põlnud kerge: olid ju Internatsionaalis esindatud erineva poliitilise küpsusega, sageli väikekodanlike teooriate mõju all olevad töölisel. Ühise, teaduslikule sotsialismile tugineva platvormi leidmist hõlbustas siiski asjaolu, et kahes põhilises küsimuses olid Internatsionaali ühinenud töölisorganisatsioonid üksmeelsed. Nad olid veendunud 1) tööliste iseseisva organiseerimise ning 2) rahvusvahelise solidaarsuse vajaduses. Vastavalt sellele võis Marx põhikirja juurde kuuluvates seletustes esitada printsiipiaalse tähtsusega teesi: tööliklassi vabanemise peavad kätte võitlema töölisel ise.¹¹

¹¹ К. Маркс, Временный устав Товарищества. Рмт.: К. Маркс и Ф. Энгельс Сочинения, т. 16, lk. 12—15.

«Asutamismanifestis»¹² iseloomustas Marx töölisklassi olukorda arenenumates kapitalistlikes maades ja selgitas kapitalistliku ekspluateerimise olemust. Marx rõhutas manifestis, et sotsiaalse vabanemise huvides tuleb töölistel arendada poliitilist võitlust, mille lõppeesmärgiks on igasuguse ekspluateerimise hävitamine. Kapitalistliku süsteemi säilimisel ei ole lootust päästa töölisklassi ekspluateerimisest. Varakate klasside vastupanu murdmiseks peavad töölised haarama poliitilise võimu. Poliitiliseks võitluseks on vaja töölisklassi poliitilisi parteisid, kellele teed näitab tõeliselt revolutsiooniline teooria. Samal ajal on vajalik kõigi maade töölise vennalik liit, mille aluseks on ühised klassihuvivid. Vastastikune toetus on proletariaadi vabadusvõitluse edu paratamatuks eelduseks.

Organisatsiooniliselt oli Esimene Internatsionaal rajatud demokraatliku tsentralismi põhimõttele. Tema kõrgemaks organiks oli kongress. Viimane valis Peanõukogu (Generalrat, General Council), kellele kuulus kõrgem võim kongresside vaheajal. Internatsionaali algorganisatsioonideks olid sektsioonid eri maades; iga maa sektsiooni esindas Peanõukogus vastav korrespondeeriv sekretär. Sektsioonideks võisid olla igasugused töölisühingud, nagu ametiühingud, tootmis- või tarbimiskooperatiivid, haridusseltsid jne., kes säilitasid ka oma endise nimetuse. Esimesest Internatsionaalist kujuneski võimas massiorganisatsioon, mis hõlmas kümneid tuhandeid töölisi 13-lt Euroopa maalt, Ameerikast ja Austeraaliast.

Marxi koostatud manifesti ja põhikirja vastuvõtmine Internatsionaali poolt oli oluliseks võiduks. Organisatsioonis pääses maksvusele põhimõte, mille järgi tema liikmed olid kohustatud võitlema proletaarsete parteide loomise eest oma maades. Kõik see ei tähendanud aga veel seda, et sektsioonid, liiati töölisliikumine eri maades, oleksid vabanenud väikekodanlike sotsialistlike teooriate mõju alt. See oli veel aeg, mille kohta V. I. Lenin märkis, et Marxi õpetus oli «ainult üks väga rohkearvulistest sotsialismi fraktsioonidest või vooludest».¹³ Esimene Internatsionaal sai aga kindlaks aluseks Marxi ja Engelsi edukale võitlusele teadusliku sotsialismi leviku eest.

Internatsionaali esimestel aastatel oli eriti teravasti päevakorral prudonism. Prantsuse väikekodanliku sotsialisti Pierre Joseph Proudhoni ja tema pooldajate lemmikideeks oli teatavasti töölise kooperatiivide asutamine, mille kaudu loodetigi vabaneda majanduslikust ekspluateerimisest. Ohtlikeks reaktsioonilisteks joonteks prudonismis olid töölise streigivõitluse ja teiste klassivõitluse vormide, samuti poliitilise võitluse vajaduse eitamine.¹⁴ Prudonistidel, kelle poolehoidjad leidsid ohtralt peamisel prantsuse, šveitsi ja belgia töölise hulgas, aga ei õnnestunud Internatsionaali juhtimist enda kätte haarata, nagu nad seda taotlesid. Kuid mõningaid osalisi võite nad siiski saavutasid (näiteks kooperatiivide osa ülehindav otsus Esimese Internatsionaali Lausanne'i kongressil).

Prudonistidega, kes rahvusküsimust ignoreerisid, tuli Marxil ja Engelsil lahinguid lüüa ka rahvuslike vabadusliikumiste pärast. «Võrreldes «töölisküsimusega»,» ütleb V. I. Lenin, «ei ole Marxil kahtlust rahvusküsimuse subordineeritud tähtsuse suhtes. Kuid rahvuslike liikumiste ignoreerimisest on tema teooria niisama kaugel kui taevas maast.»¹⁵ Esimese Internatsionaali ajal oli ennekõike aktuaalne kahe rahva — poolakate ja iirlaste — vabadusvõitlus. Iirimaa konkreetsete sündmustega seoses töötasidki Marx ja Engels välja proletariaadi taktika rahvuslike vabadusliikumiste küsimuses.¹⁶ Selle põhiprintsipiiks oli progressiivsete rahvuslike vabadusliikumiste toetamine, kuna rahvuslik

¹² Vt. lähemalt manifesti teksti, mis on avaldatud K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 16, lk. 3—11.

¹³ V. I. Lenin, Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus. Teosed, 18. kd., lk. 543.

¹⁴ Vrd. K. Маркс, О Прудоне. (Письмо И. В. Швейцеры 24. I 1865 г.) Rmt.: K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 16, lk. 24—31; vt. ka V. I. Lenini hinnangut Proudhonile artiklis «Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta». (Teosed, 20. kd., lk. 1—33.)

¹⁵ V. I. Lenin, Rahvuste enesemääramise õigusest. Teosed, 20. kd., lk. 401.

¹⁶ Poola küsimuses vrd. Ф. Энгельс, Какое дело рабочему классу до Польши? Rmt.: K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 16, lk. 156 jj. Iirimaa küsimuses vt. V. I. Lenin, Rahvuste enesemääramise õigusest. Teosed, 20. kd., lk. 361—417 jm. Lähemalt kogu probleemi kohta Л. И. Гольман, I Интернационал и национально-освободительное движение. «Вопросы истории КПСС» 1964, № 7, lk. 43 jj.

rõhumine halvab rahvaste sisemist elu, tõkestab töötavate masside võitlust sotsiaalse vabanemise eest. Teiselt poolt kergendab rõhutatud rahvaste vabadusvõitlus proletariaadi üldist võitlust rahvusvahelise reaktsiooni vastu ning metropoli töölisklassi võitlust omal maal valitsevate klasside vastu. Niisugused seisukohad saidki Esimese Internatsionaali juhtimõteteks. Kui 1867. aastal iirlaste vabadusvõitlus elavnes,¹⁷ tegi Esimene Internatsionaal Marxi juhtimisel kõik, et organiseerida Inglise proletariaadi hulgas toetust liri feenidele.

Saksa töölisliikumisele avaldas märkimisväärset mõju Ferdinand Lassalle, kellel kahtlemata on teeneid Saksa proletariaadi organiseerimisel ja võitlustahte ergutamisel.¹⁸ Kuid üldkokkuvõttes ei olnud Lassalle'i tegevus ega teooria kooskõlas proletariaadi tõeliste huvidega. Üldine valimisõigus kui tema põhitaotlus oli iseenesest vajalik demokraatlik reform, kuid väär oli näha selles töölisklassi poliitilise võimu saavutamise vahendit, pealegi ei sidunud Lassalle seda teiste põhiliste kodanlik-demokraatlike, näiteks ühingute- ja koosolekutevabaduse nõudmisega. Lassalle levitas illusoorset lootust, nagu võiks Bismarcki valitsuselt oodata põhjapanevaid reforme. Töölisi poliitilisele võitlusele õhutasid polnud Lassalle võimeline seda seostama nende stiihilise majandusliku võitlusega, ühendama klassivõitluse eri vorme ja suunama töölisliikumist Saksamaal akuute päevaülesande lahendamisele, s. o. kodanlik-demokraatliku revolutsiooni teostamisele. Lassalle ja tema poolehoidjad ei näinud talurahva revolutsioonilist potentsiaali ja alahindasid nagu prudonistidki rahvuslike vabadusliikumiste osa töölisklassi poliitilise reservina. Seepärast oligi Lassalle'i poolt loodud «Üldine Saksa Töölisühing» Marxi arvates vaid üks sekte. Saksa töölisliikumise seisukohalt oli seetõttu eriline tähtsus Internatsionaali liikmete poolt Marxi näpunäiteil omaks võetud seisukohtadel, kuidas ühendada klassivõitluse erinevaid vorme, missugune osa töölisliikumises on näiteks ametiühingutel. Paljastades Lassalle'i reformistlikke illusioone, olid Marx ja Engels ometi kaugel poliitilise demokraatia eest peetava võitluse alahindamisest. Nad olid veendunud, et poliitilised vabadused on töölisklassile oluliseks relvaks võitluses vabanemise eest. Tõstes masside poliitilist teadlikkust, lähendab ülddemokraatlik võitlus sotsialistlikku revolutsiooni.

Talurahva suhtes pidasid Marx ja Engels proletariaadi oluliseks taktikaliseks ülesandeks igati arendada talurahva demokraatlikku energiat maadel, kus kodanlik-demokraatlik revolutsioon polnud veel lõpule jõudnud.¹⁹ Olgu märgitud, et just Esimene Internatsionaali päevil arendasid Marx ja Engels viljakalt edasi teadusliku sotsialismi teooriat ka agraarküsimuses, piiritlesid talurahva osa sotsialistlikus revolutsioonis.²⁰

Marksistide teoreetiliste ja taktikaliste seisukohtade õigsust tõestasid 1867.—1868-ndate aastate sündmused rahvusvahelises töölisliikumises, s. o. elu ise. 1867. aasta oli tähelepanuväärne ka marksismi teooria edasiarendamisel: nägi ju sel aastal päeavalgust Marxi põhiteose «Kapital» I osa. Seoses 1866.—1867. aasta ülemaailmse majanduskriisiga puhkenud streigivõitlusi abistas Esimene Internatsionaal nii moraalselt kui ka materiaalselt. 1867.—1868. aastal paljudes Prantsusmaa linnades toimunud streikide ajal tugevnesid Internatsionaali sektioonid. Belgias saavutasid Charleroi' streikivad kaevurid Internatsionaali sektsiooni liikmete kaastegevusel võidu. Saksamaal kroonis edu August Bebeli püüdlusi viia Saksa töölisühingud liitumisele Internatsionaaliga: ühingute Nürnbergi kongress, mida juhatasid Bebel ja Wilhelm Liebknecht, ühines Internatsionaali programmiga. Järgmisel aastal asutati Eisenachis Saksa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei, kes kuulutas end Esimese Internatsionaali haruks. Internatsionaali liikneks astusid ka paljud inglise treidjunionistid. Ameerika Rahvuslik Töölisühing oli Internatsionaali Peanõukoguga pidevas ühenduses.

Rahvusvahelise töölisliikumise edusamme ja Internatsionaali enda tugevnemist kajastasid kongressid Brüsselis 1868. ja Baselis 1869. aastal, mis tähistasid võitu prudonismi

¹⁷ Vt. lähemalt П. Керженцев, Ирландия в борьбе за независимость. М., 1936, lk. 50; Т. А. Джексон, Борьба Ирландии за независимость. М., 1949, lk. 241.

¹⁸ Vrd. E. Engelberg, Deutschland von 1849—1871. Berlin, 1959, lk. 147—149.

¹⁹ V. I. Lenin, Karl Marx. Teosed, 21. kd., lk. 59.

²⁰ Vt. lähemalt Ир. А. Бах, Маркс и аграрный вопрос в I Интернационале. «Вопросы истории» 1958, т. 5, lk. 65 jj.

üle. Brüsseli otsustes võeti omaks marksismi põhiprintsiip, et tootmisvahendid — kogu maa, kaevandused, vabrikud, raudteed — peavad sotsialistliku revolutsiooni tulemusena saama kollektiivseks omandiks. Oigesti piiritleti Brüsseli kongressil ka streigiliikumise osa proletariaadi vabadusvõitluses. Pärast Brüsseli kongressi võitsidki Prantsuse ja Belgia töölisiikumises nn. vasakpoolsed prudonistid, kes tunnistasid tootmisvahendite kollektiivset omandit ning poliitilise võitluse vajadust.

Kuid samal ajal kerkis areenile uus ideeline vaenlane — anarhism. Mõningate mahaäänud maade, nagu Itaalia, Hispaania, osalt ka Lõuna-Prantsusmaa proletariaadi hulgas leidsid poolehoidu vene väikekodanliku revolutsionääri anarhist M. Bakunini ideed. See õpetus, mida Engels iseloomustas kui «prudonismi ja kommunismi» segu, propageeris voluntarismi ja subjektivismi, opereeris pseudorevolutsioonilise fraseoloogiaga ja kuulutas, et suurim pahe on riik, mitte kapital.

Bakunini asutatud Sotsialistliku Demokraatia Allianss võeti 1869. aastal vastu Internatsionaali. On põhjendatult väidetud, et Bakunin astus Internatsionaali halvasti varjatud kavatsusega allutada ta oma mõjule, suruda talle peale oma anarhistlik programm.²¹ Need taotlused küll ebaõnnestusid, kuid lahkelsid Rahvusvahelises Töölise Ühingu õnnestus bakuuninlastel tõepoolest tekitada. Hinnang, mille Marx ja Engels tollal andsid Allianssi lõhestustegevusele, kehtib ka vasakpoolsete fraktsionääride suhtes tänapäeva kommunistlikus liikumises. Marx ja Engels mõistsid Allianssi hukka just selle eest, et ta ei suunanud pealööki valitsuste, vaid teiste revolutsionääride vastu.

Tõsiseks katsekiviks rahvusvahelise proletariaadi solidaarsusele sai Pariisi Kommuun. 1870. aastal hoiatas Marx Prantsuse proletariaati enneaegse ülestõusu eest. Kui see 1871. aasta märtsis siiski teoks sai, pidas ta vajalikuks osutada ülestõusnutele igakülget toetust. Esimese Internatsionaali sektioonid Inglismaal, Belgias, Sveitsis, Põhja-Ameerika Ühendriikides ja mujal kuulutasid end solidaarseks Pariisi kommunaaridega. Tuleks eriti esile tõsta seda moraalset toetust, mida kommunaaridele osutasid eesrindlikud saksa töölised eesotsas Liebknechti ja Bebeliga. Marx ise toetas kommunaare pidevate nõuannetega, pidas ta ju Pariisi Kommuuni kui esimest proletariaadi diktatuuri riiki pöördepunktiks proletariaadi klassivõitluse ajaloos. Kommuuni kogemusi on Marx üldistanud 1871. aastal kirjutatud teoses «Kodusõda Prantsusmaal».²²

Teatavasti uputas Prantsuse kodanlus Pariisi Kommuuni verre. Algas rahvusvahelise reaktsiooni halastamatu võitlus töölisiikumise, sealhulgas ka Esimese Internatsionaali vastu, kelle autoriteedi tõusule Pariisi Kommuun oli andnud uue tugeva tõuke. Kuid samal ajal andis end tunda Bakunini poolehoidjate lõhestav tegevus Internatsionaalis eneses. Sellepärast pidas Marx vajalikuks viia Internatsionaali Peanõukogu üle Põhja-Ameerika Ühendriikidesse. Siit aga oli raske juhtida Euroopa töölisiikumist ning mõne aja pärast, nimelt 1876. aastal, otsustasid Internatsionaali liikmed organisatsiooni tegevuse lõpetada.

Esimene Internatsionaal, mille hingeks oli Karl Marx, tegutses võrdlemisi lühikest aega, kuid ta suutis siiski täita olulise missiooni. Raske oleks Internatsionaali ajaloolist tähendust iseloomustada tabavamalt ja lühemalt, kui seda on teinud V. I. Lenin, kes kirjutas: «Ühendades mitmesuguste maade töölisiikumist, püüdes ühise tegevuse voolu juhtida mitmesuguseid mitteproletaarse, marksismi-eelse sotsialismi vorme ..., võideldes kõikide nende sektide ja koolkonnakeste teooriate vastu, lõi Marx mitmesuguste maade töölisklassi proletaarse võitluse ühise taktika.»²³ Kui Pariisi Kommuun oli purustatud ja bakuuninlaste lõhestav tegevus elavnes, muutus, nagu näitab Lenin, Internatsionaali olemasolu Euroopas võimatuks. «I Internatsionaal lõpetas oma ajaloolise osa, andes teed kõigis maailma maades toimuva töölisiikumise mõõtmatult võimsama kasvamise ajastule, nimelt selle *laiuti* kasvamise ajastule, üksikute rahvusriikide baasil *massiliste* sotsialist-

²¹ Vrd. Б. П. Козьмин, Русская секция Первого Интернационала, lk. 63.

²² Vt. К. Маркс, Гражданская война во Франции. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 17, М., 1960, lk. 317 jj.

²³ V. I. Lenin, Karl Marx. Teosed, 21. kd., lk. 33.

like töölisparteide loomise ajastule.»²⁴ Sel kombel valmistas Esimene Internatsionaal ette tööliste otsustavat pealetungi kapitalistlikule süsteemile.²⁵ Esimese Internatsionaali põhiideed elavad edasi tänapäeva võimsas kommunistlikus liikumises. Loovas ülesehitavas töös viivad neid ideid ellu sotsialismimaad.

*

Esimese Internatsionaali vene sektsioon moodustati 1870. aastal. Uurijaid on juba ammu huvitanud küsimus, mida see sektsioon endast kujutas ja kuivõrd oli Internatsionaali ideedel vastukõla Tsaari-Venemaal. Sellele küsimusele vastamiseks peab olema selge, missugune oli kapitalismi arengutase ning klassijõudude asetus ja missugune sellele vastavalt ühiskondliku liikumise olukord Venemaal. Edasi tuleb Esimese Internatsionaali vene sektsiooni tegelaste vaadete konkreetse analüüsi alusel jõuda selgusele, kuidas selle sektsiooni olemust hinnata. Niisugustele küsimustele püüabki vastust anda B. Kozmin oma monograafias Esimese Internatsionaali vene sektsiooni kohta.

Reformijärgne Venemaa oli asunud kapitalismi teele ning koos suurtööstuse arenemisega tõstis siin pead ka töölisliikumine. Põhiliselt aga jäi ta veel agraarmaaks, mille ees seisis ennekõike ülesanne avada kapitalismile vaba tee põllumajanduses. Kapitalismi süvenemine nõudis loomulikult ka poliitilise elu puhastamist pärisorjuse iganditest, ennekõike kogu Venemaad kurnava bürokraatliku aparadi ja tsarismi hävitamist. Ühesõnaga: ennekõike oli vaja kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni. Niimoodi hindas Venemaa olukorda ja eesseisvaid ülesandeid ka Karl Marx 1870. aastal.²⁶

Töölisliikumise mahajäämuse ja ägrraarrevolutsiooni terava vajaduse tõttu oligi Venemaal põhiliseks progressivseks ühiskondlikuks mõtteks talurahva huve peegeldav demokraatlik ideoloogia, mis 60-ndatel aastatel esines revolutsioonilise valgustuse, 70-ndatel — revolutsioonilise narodnikluse näol.²⁷ Vene revolutsiooniline mõte jõudis sel ajal küllaltki kõrgele tasemele — utopistlikku sotsialismi, mis peegeldas laiade ekspluaatorivate masside huve. See, et talurahva kui progressiivse ühiskondliku jõu ja suurmaoamanike-aadli vastuolu oli veel esiplaanil, andiski vene utopistlikule sotsialismile teatud erijooned. Lääne töölisliikumise põhjal tehtud üldistused aga kanti sageli eklektiliselt üle vene tegelikkusesse, asendades tööliklassi mehhaaniliselt talurahvaga. Töölisliikumise mahajäämuse tõttu leidis vene revolutsioonilises liikumises küllaltki pinda prudonistlikele ja anarhistlikele ideedele.

Samal ajal süvenes vene ühiskonnas huvi Lääne töölisliikumise vastu. Eriti oli see märgatav 60-ndate aastate teisest poolest alates, vene demokraatliku liikumise ja ühiskondliku mõtte tõusule järgnenud kriisi ajal.²⁸ Vene revolutsionääre huvitas tolal just Esimene Internatsionaal, kelle osa rahvusvahelises töölisliikumises järjest tõusis. 1868. aastal ilmus venekeelses tõlkes Karl Marxi «Kapitali» I osa. 1870-ndate aastate algul kõitsid vene avalikkuse tähelepanu juba Venemaa enda tööliste massilised väljastumised.

Sellistes oludes loodigi Esimese Internatsionaali vene sektsioon. Tema asutajaiks olid Genfi emigreerunud ja ajakirja «Narodnoje Delo» ümber koondunud revolutsionäärid N. Utin, A. Trussov, E. Barteneva jt. Kuidas vene sektsiooni tegelaste vaateid hinnata, selle kohta leiame nõukogude uurijate seas vastakaid arvamusi. Tuleb siiski nõustuda B. Kozminiga, kes välja astub mõningate varasemate uurijate katsete vastu idealiseerida sektsiooni platvormi, kuulutades selle peaaegu marksistlikuks.²⁹ Kozmin kriip-

²⁴ Sealsamas.

²⁵ V. I. Lenin, Kolmas Internatsionaal ja tema koht ajaloos. Teosed, 29. kd., lk. 280.

²⁶ K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXIV, lk. 292.

²⁷ 70-ndate aastate narodnikluse hindamisel on nõukogude uurijate vahel lahkarvamusi. Põhiliselt domineerib siiski seisukoht, et temas tuleb näha revolutsioonilist demokraatiat. Vrd. Г. И. Ионова, А. Ф. Смирнов, Революционные демократы и народники. «История СССР» 1961, № 5; П. С. Ткаченко, О спорных проблемах истории народничества. «История СССР» 1963, № 6.

²⁸ Vt. lähemalt Б. П. Козьмин, Русская секция Первого Интернационала, lk. 39—43.

subtab seejuures alla V. I. Lenini hinnangut, milles sektsiooni tegelasi on selge sõnaga nimetatud «sotsialistideks-narodnikuteks».³⁰ Samal ajal jõuab Kozmin järeldusele, et kuigi «Narodnoje Delo» ringkond oli omaks võtnud narodniklikud põhiteesid kapitalismi arenemise ja külakogukonna küsimustes, oli neil «päris»-narodnikutega siiski mitmeid olulisi lahkuminekuid. Nad ei hinnanud üle intelligentsi osa ekspluateeritavate vabanemisevõitlustes ja pidasid vajalikuks poliitilist võitlust, nagu seda juba oli teinud N. Tšernõševski. Sekt-siooni tegelasi juhtis siiras tahe leida õiget teooriat, mis võiks valgustada teed rahvahul-kade vabanemiseks ekspluateerimisest. Ja nad olid sellele teooriale siiski sammu lähemal kui 70-ndate aastate narodnikud. Vene sektsiooni vaieldamatuks teeneks oli rõhutute internatsionaalse solidaarsuse idee propageerimine.

Jätkates B. Kozmini poolt alustatud tööd, on hilisemad uurijad valgustanud Genfis tegutsenud sektsiooni sidemeid kodumaaga ning revolutsiooniliste narodnikute ja 70-ndate aastate töölislikumise tegelaste huvi Esimese Internatsionaali ideede vastu. Mõnevõrra on jälgitud ka Internatsionaali tegevuse kajastumist vene legaalses ajakirjanduses.³¹

Eesti kuulus XIX sajandi Tsaari-Venemaa nende alade hulka, kus kapitalism arenes suhteliselt kiiresti. 1850-ndate aastate lõpul, peale Krimmi sõda, hakkas siin hoogsasti laienema suurtööstus, eriti tekstiilitööstus.³² 1857. aastal alustati siin sellise tootmishii-glase nagu Kreenholmi manufaktuuri ehitamist, kus juba 1860. aasta sügisel oli 2000 töö-list. Uuesti elaynes tööstusettevõtete asutamine Eestis 60-ndate aastate lõpul ja 70-ndate algul. Neil aastail ehitati Balti raudtee, rajati Tallinna raudteetehased ja Kunda tsemendi-tehas, laiendati Narva tekstiilivabrikuid jne. Koos tööstusliku kapitalismi tekkega algas 1860-ndail aastail Eestis ka uue ühiskondliku klassi, tööstusproletariaadi kujunemine.³³ O. Karma uurimistulemuste kokkuvõtetes näeme, et 1847.—1848. aastal oli Eestis umbes 4000 tööstustöölist, 1879. aastal aga oli nende arv tõusnud juba 10 420-le.³⁴ Tööstustööliste hulk Eestis kasvas 50.—70-ndatel aastatel enam kui neljakordseks ning omandas kõrge kontsentratsiooni. Tööliste väljaastumised Eestis olid aga 1860-ndatel aastatel veel nõr-gad, organiseerimata ja kujutasid endast üksikuid protesti- ja kättemaksuakte. Kuid nagu Venemaal üldse, tegi ka Eesti töölislikumine 1870-ndatel aastatel tunduva sammu edasi. Seda tähistas ennekõike Kreenholmi tööliste massiline streik 1872. aastal. 1875. aastal tekkis Kreenholmis esimene töölisring. Nii algas Esimese Internatsionaali ajal ka eesti tööliste ärkamine ning nende võitlus kapitalistide-ekspluateatorite vastu.³⁵

Eesti põllumajanduses oli kapitalism jõudnud kaugemale kui Venemaa sisekuber-mangudes. 60-ndatel aastatel algas nii talupoegliku maamomandi kui ka eesti maaprole-tariaadi kujunemine. Seniste teosulaste ja vabadike asemel tekkis palgaliste taluteenijate kiht. Paljud teosulased ja talude päriseksmüümise tagajärjel laostunud peremehed aga hakkasid mõisamoonakateks. See oli uus palgatööliste kiht eesti külas. 1860-ndate ja ka 1870-ndate aastate talurahvalikumises ei esinenud maatud ja kehvikud juba mitte üksnes kõige aktiivsema jõuna, vaid tegutsesid ka iseseisvalt, taotledes ennekõike võrdsustavat maajagamist.³⁶ Kuid sellal oli veel maatute ja kehvikute peamiseks sooviks ja lootuseks mõisate küljest maad saada.³⁷

²⁹ Sealsamas, lk. 4—9.

³⁰ V. I. Lenin, Mis on «rahvasõbrad»...? Teosed, I kd., lk. 248.

³¹ Vt. lähemalt K. J. Селезнов, I Интернационал и революционное движение в России в XIX веке. «История СССР» 1964, № 4, lk. 3; Б. С. Итенберг, I Интернационал и Русское общество. «Вопросы истории» 1964, № 8, lk. 14 jj.

³² Vt. O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tallinn, 1963, lk. 110 jj.

³³ Vrd. Eesti NSV ajalugu, II kd. Tallinn, 1963, lk. 121—123 ja 158—163.

³⁴ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 100 ja 191.

³⁵ Vt. Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 158 jj.; A. Vassar, Töölislikumise esimesed sammud Eestis (XIX sajandi 70-ndad ja 80-ndad aastad). Tallinn, 1954.

³⁶ Vrd. A. K. Вассар, К вопросу о роли батраков и бобылей в крестьянском движении в Эстонии в 60—70 годах XIX в. Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1959 г. М., 1961, lk. 274—285.

³⁷ Vt. ka J. Kahk, Peremeeste ja sulaste osast talurahva antifeodaalsetes väljaastu-mistes XIX sajandi keskpaiku Eestis. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised» 1955, nr. 4, lk. 512.

Kapitalismi arenemisele vaatamata oli Eesti külas XIX sajandi 60.—70-ndatel aastatel ennekõike päevakorral agraarrevolutsioon. Taluperemeeste muutumine kapitalistlikeks farmeriteks toimus aeglaselt, sest seda pidurdasid kõrged maa ostu- ja rendihinnad ning visalt püsiv teorent. 1860-ndate aastate lõpuks oli Liivimaa kubermangus päriseks ostetud vaid 14 protsenti talumaast, Eestimaa kubermangus aga ainult 2,4 protsenti. 1860-ndate aastate jooksul kujunes küll raharent valitsevaks rendivormiks, kuid samal ajal säilitasid mõisnikud teorenti võimalikult suures ulatuses. Mitte üksnes 60-ndaid, vaid isegi järgmisi aastaid iseloomustas seetõttu «üleminekusüsteem, mis ühendas endas nii teoorjusliku kui ka kapitalistliku majandussüsteemi».³⁸ Ja seepärast oli Eesti külas talurahva tugevale diferentseerumisele vaatamata esikohal mõisniku ja talupoja vastuolu. Tööliklassi ja töölisliikumise suhteliselt nõrga arenemise tõttu domineeris neil aastatel Eesti ühiskonnas veel talurahva klassivõitlus mõisnike vastu. Eesti kodanlus polnud 1860-ndatel ja isegi 1870-ndatel aastatel jõudnud formeeruda iseseisvaks ühiskondlikuks jõuks.

Kuid Eesti olude peamiseks erijooneks oli poliitilise korra suur mahajäämus. Tsarismi toetusel püsis siin balti saksa mõisnike keskaegne seisuslik võim. Mõisnike käes olev kohus kujutas endast selgi ajal feodaalse mitterajandusliku sunni vahendit. Ja mitte üksnes seda. Poolpärisorjusliku ekspuaterimisega kaasnes rahvuslik-koloniaalne rõhumine balti saksa mõisnike ja suurkodanluse poolt. Muidugi tuleb terminit «koloniaalne» siin mõista tinglikult, sest balti saksa mõisnikel ja kodanlusel puudus side emamaaga. Kuid nad olid eestlaste ja lätlaste materiaalse ekspuaterimise süsteemi välja arendanud väga põhjalikult. Teiseks oli mõisnike poliitiline võimutäius Balti provintssides niivõrd suur, et nad ei pidanud kinni isegi omaendi loodud ja neile kasulikest seadustest, vaid harrastasid takistamatult igasugust vägivalda. Kolmandaks: eestlastesse (ja lätlastesse) suhtuti rassistliku põlgusega ning hoiti neid meelega sügavas vaimupimeduses. Kõige selle pärast võrdlesid esimesed eesti kirjamehed täiesti põhjendatult eestlaste saatust neegriorjade saatusega Põhja-Ameerika Ühendriikides. Pikkamisi aga hakkas balti saksa aadlile omast «apartheidipoliitikat» eesti ja läti rahva suhtes XIX sajandi teisel poolel teatud määral asendama püüe neid rahvaid saksastada. Kõik see varjutas neil aegadel tunduvalt kapitalismile omaseid vastuolusid Eesti ühiskonnas ning lõi pinna laialdase ülddemokraatliku liikumise arenemiseks.

Nii iseloomustas 1860-ndate aastate Eestit Euroopa kapitalistlike maadega või isegi Sise-Venemaa poliitilise-ideelise eluga võrreldes tohtu mahajäämus. Juba ammu oli loodud teadusliku sotsialismi teooria, Eestis aga oli progressiivsete haritlaste hulgas alles uudne, aktuaalne ja väga populaarne Rousseau' loomuliku õiguse idee. Prantsuse töölisel olid juba kolmes revolutsioonis heisanud proletariaadi iseseisva ülestõusu veripunase lipu, Eestis aga toimus alles tööliklassi esimene suurem väljaastumine — Kreenholmi tööliste 1872. aasta streik.

Selle kõige tõttu oli eesti rahvuslikul liikumisel, mis tekkis 1860-ndate aastate algul, demokraatlike liikumiste üleeuroopalise tõusu ajal, progressiivne tähendus. Oma olemuselt oli eesti rahvuslik liikumine väikekodanlik-demokraatlik ning ta kasvas otseselt välja talurahva klassivõitlusest, mille üha uued puhangud vapustasid Eestis valitsevat poolpärisorjuslikku korda 1858. aastal toimunud talurahvarahutustest saadik. Need puhangud võtsid mitmeid erinevaid vorme, lausid uutele aladele ja kestsid ajutiste mõnadenega 1860-ndate ja 1870-ndate aastate vahetuseni. Talupoegade pärisorjusevastase võitluse kõrval, mõneti selle liikumise otse mõju all, tekkiski eesti rahvuslik liikumine, mis algul avaldus ennekõike rahvuslik-kultuuriliste organisatsioonide loomises, hiljem aga, 70-ndate aastate lõpul, esimese eesti poliitilise ajalehe «Sakala» sünniga omandas teatud määral juba poliitilise liikumise ilme. Kuna selles liikumises jäi olulisele kohale agraarküsimus, ei iseloomustanud teda mitte üksnes tärkava intelligentsi, vaid ka talupoegade laialdane osavõtt. Viimased ühinesid meelsasti poliitilise võrdsuse loosungiga ja kultuurilis-rahvuslike nõudmistega, mis kõik olid sihitud balti saksa mõisnike surve vastu. Teatud ulatuses tulid nende nõudmistega kaasa ka maatud talupojad ja töölisel

³⁸ Eesti NSV ajalugu, II köide, lk. 63.

— eilsed talupojad. Vastavalt talurahva kihistumisele kujunesid rahvuslikus liikumises erinevad suunad, mis 70-ndate aastate lõpuks üsnagi teravasti vastamisi põrkasid.

Üldiselt jäi aga poliitiline elu Eestis XIX sajandi 60-ndatel ja 70-ndatel aastatel ikkagi üsna algeliseks. Terminit «demokraatia» näiteks võime eesti tolleaegse ühiskondliku liikumise kohta tarvitada üksnes kõige laiemas tähenduses, kuna tavaliselt selle all mõistetakse juba väljakujunenud programmiga poliitilist voolu, poliitilist parteid. Hoolimata tolleaegsete eesti rahvusliku liikumise tegelaste kõigist püüdlustest osa saada inim-mõtte saavutustest, jäi nende maailmavaade siiski primitiivseks, stiihiliseks ja talupoeglikuks. Tegemist oli alles ühe ühiskonna, ühe rõhutatud rahva teadliku elu algusega. Ei kujunenud veel välja isegi revolutsioonilis-demokraatlikku voolu eesti ühiskondlikus mõttes ja ka rahvusliku vabadusliikumise eesmärgid jäid mõneti piiratuks ja poolikuks. Taotleti küll balti saksa mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu likvideerimist, kaugemaleulatut poliitilise programmi aga puudus. Eesti rahvusliku liikumise progressiivse suuna esindajad otsisid oma võitluses tuge ja liitlast vene ühiskonnast ning taotlesid vastukaaluks balti saksa aadli feodaalsele separatismile, millega tsarism kui mõisnikeklassi huvide kaitsja kuni 1880-ndate aastateni peaaegu täielikult leppis, tihedamat administratiivset ja poliitilist liitumist Venemaa teiste osadega. Oma olemuselt oli see progressiivne taotlus, mis vastas kapitalismi arenemise objektiivsetele vajadustele. Lahtiseks jäeti aga siiski küsimus, missugust ühendust missuguse Venemaaga tuleb taotleda.³⁹ Kõigiti põhjendatult võib oletada, et ka eesti demokraatlike tegelaste, näiteks Carl Robert Jakobsoni eesmärgiks oli autonoomne-konstitutsiooniline ühendus Venemaaga Soome eeskujul. Räägiti ju suure vaimustuse ja heakskiiduga Soome oludest. Kuid ei ole teada, et autonoomia nõue oleks kuskil suu- või kirjasõnaliselt esitatud.

Töölisliikumise arenemata, samuti üldse poliitilis-ideelise elu ning kultuuri madala taseme tõttu puudus Eestis 60-ndatel aastatel veel pind Esimese Internatsionaali ideede vastuvõtuks. Seda pinda oli siin veelgi vähem kui Sise-Venemaal, kuigi arenguprotsess nii siin kui seal oli ühtne: nii eesti kui vene rahva ees seisis ennekõike kodanlik-demokraatliku revolutsiooni vajadus. Vene revolutsioonilised valgustajad ja ka narodnikud aga suutsid selle revolutsiooni vajadusi haarata palju laiemalt, sügavamalt ja järjekindlamalt kui eesti demokraadid. Nad jõudsid üsnagi lähedale tegelikult õigesti peegeldavale revolutsioonilisele teooriale. Venemaal võrsus juba teine, inimkonna progressiivse mõtte uusimatest saavutustest osa saanud revolutsionääride põlvkond, kes oli jõudnud üsna lähedale materialistlikule maailmaseletusele. Eesti väikekodanlik-demokraatlikule ideoloogiale XIX sajandi 60-ndatel aastatel aga vajutasid oma pitseri rahvuslik-rõhumine ja valitsev vaimupimedus, mis kujundasid ta erijooned ning muutsid ta piiratuks.

Kuid mida siis kuulsid 60-ndate aastate eesti tööline, haritlane ja talupoeg Esimesest Internatsionaalist, Marxi õpetusest ja üldse Lääne töölisklassi olukorrast ja töölisliikumisest. Arvestades siinset madalat haridustaset, võis seda, mõistagi, olla väga vähe. Võib eeldada, et Esimese Internatsionaali vastu tundsid suuremat huvi ja olid temast paremini informeeritud siinsed vene, poola ja teistest rahvustest progressiivsed haritlased. Balti saksa aadli meelevalla all olevas Tartu ülikoolis kujunes juba 1860-ndate aastate algul vene üliõpilaste A. Tištšinski, A. Lebedevi ja V. Manasseini nimedega seotud ring.⁴⁰ Viimane tuli Tartusse Kaasanist, kus ta oli kuulunud «Maa ja Vabaduse» rühma. Selles vaimus jätkas ta tegevust ka Tartus.⁴¹ Kuid pole andmeid, et neil üliõpilastel oleks olnud poliitilisi sidemeid eesti haritlaste või rahvaga. Samuti puuduvad andmed marksistliku kirjanduse toomisest Eestisse enne 1880-ndate aastate algust.⁴² Keelatud, «mässu-

³⁹ Vt. E. Jansen, Rahvusliku liikumise demokraatlik suund taotlemas Eesti tihedamat liitumist Venemaaga. Rmt.: Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tallinn, 1960, lk. 214—218.

⁴⁰ Vt. П. С. Рейфман, К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассейна. TRU toimetised, 78. vihik, 1959, lk. 144 jj.

⁴¹ Б. Егоров, Новые данные о Тартуских студентах периода 1860-х гг. TRU toimetised, 87. vihik, 1960, lk. 137 jj.

⁴² Vrd. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo I osa. Tallinn, 1961, lk. 19; Eesti NSV ajalugu, II köide, lk. 186 ja 187; H. Moosberg, Marksistlikud ringid Tartu Ülikoolis ja Veterinaaria Instituudis XIX saj. 80.—90-ndatel aastatel. TRU toimetised, 114. vihik, 1961, lk. 216 ja 217.

lise» sisuga kirjandus, mida Narva tööliste hulgas 70-ndatel aastatel loeti, polnud teadaolevatel andmetel marksistlik.⁴³ On aga võimalik, et Narva jõudis siiski ka marksistlikku kirjandust või vähemalt informatsiooni töölisliikumisest Läänes, mille vastu vene töölised 70-ndatel aastatel üha enam huvi tundsid.

Üksikud haritumad eestlased võisid töölisliikumise kohta mõndagi lugeda vene,⁴⁴ välismaa ja balti saksa ajakirjandusest, sest laienev töölisliikumine kajastus eriti 1860-ndate aastate lõpul üha ulatuslikumalt ka valitsevate klasside huve teeniva ajakirjanduse veergudel. 70-ndate aastate algul kõneldi ka balti saksa ajakirjanduses Rahvusvahelisest Tööliste Ühingust («Internationale Arbeitergesellschaft») kui endastmõistetavast, lugejaile tuntud asjast.⁴⁵ Kuid neist allikaist saadud informatsioon oli napp ning läbi käinud aadli ja kodanluse filtrist, seega enamasti moonutatud.

Rõhuv enamik toleaegeid eesti töölisi, talupoegi ja külaharitlasi võis aga ülemaailmsest revolutsioonilisest liikumisest kuulda vaid J. W. Jannseni primitiivse «Eesti Postimehe» kaudu, palju kahvatumast «Perno Postimehest» rääkimata. 1864. ega 1865. aasta «Eesti Postimehes» aga ei leidu ühtki märget Internatsionaali asutamise kohta. Ka Euroopa maade tööliste elu ja võitluse kohta vilksatas temas harva sõnumeid. Leiame siit näiteks humanistlike tooniga sõnumi laste ja alaealiste raskest tööst Inglismaa vabrikutes. (Inglaste kirikutegudest koloniaalrõhujaina kirjutas Jannsen muide meeleldi, sest Tsaarivene-maa ja Inglismaa vahekorid polnud just kõige parem.) Jannsen iseloomustab selles noortööliste olukorda üsna tabavalt, öeldes, et vabrikupidajad peavad neid töomasinateks, mis senikaua pruugitakse, kui kõlbab, pärast saagu temast mis saab.⁴⁶ Teisal kiidab Jannsen «töörahva ja hantvärkide» seltse Saksamaal, «kes vastastikku ühte ja toist avvitavad, et tõteggijad mitte töandjate orjaks ei jää...»⁴⁷

Euroopa 1860-ndate aastate lõpul elavnevast töölisliikumisest jõudis «Eesti Postimehe» kaudu lugejani vaid üksikuid sõnumeid. Jannsenile oli 1867. aasta märtsis «hirmus kuulda», et prantsuse töölised hakkavad vabrikuid «risuma ja põlletama».⁴⁸ Umbes samal ajal on juttu ka Londoni raudteetööliste streigist. Jannsen arvab, et sellist asja ei maksvat veel ette võtta, kuna kahju saavad mõlemad: nii tööandja kui ka töömees ise.⁴⁹

1870-ndate aastate algul, ülemaailmse ja ülevenemaalise töölisliikumise tõusu ajal, jõudis ka eesti rahvani rohkem sõnumeid revolutsioonilistest sündmustest teistes maades.

Arvatavasti alles nüüd kuulis eesti lugeja «Eesti Postimehes» ilmunud Pariisi Kommuuni käsitlevatest sõnumitest kommunistide taotluste kohta natuke laiemalt, ehkki äärmiselt moonutatult, lünklikult ja ähmaselt. Kuid nendestki kirjutistest ei leia me kordagi sõnu *kommunist*, *sotsialist* või *sotsiaaldemokraat*. Erinevalt balti saksa ajakirjandusest ei mainita siin ka Pariisi tööliste sidemeid Esimese Internatsionaaliga. Pariisi «mässajaid» nimetab Jannsen «punasteks» või «veristeks priiriiklasteks». Nende eesmärk olevat «kõik seadust üle aia viskada». Nad pidavat seda ülekohtuks, kui «ühhel enam on kui teisel». Ja Jannsen lisab teraselt, et «ommanduse õigusest ei tea ju niisugune inimene midagi, kel ommandust ei ole ja igga päev peost suhhu ellab».⁵⁰ Pariisi «mässajaid» olevat küll vähe, kirjutab Jannsen teisel, aga Kommuun olevat tohutu jõud, «sest ta tunda omma õigust, teada, mis tahhab ja mõista teggeva olla ja võita... Vanna maailm piddada neile ruumi andma...»⁵¹ Hiljem hakkas Jannsen Pariisi kommunaare üha ägedamini halvustama, nimetades neid «vargade, röövlike ja mõrtsukate peameesteks»⁵² ning jõudis lõpuks üpris

⁴³ A. Vassar, Töölisliikumise esimesed sammud Eestis, lk. 95.

⁴⁴ Vt. Б. С. Итенберг, I Интернационал и русское общество, lk. 19 ja 20.

⁴⁵ Näit. «Revalsche Zeitung» 27. März 1871; 14. Mai 1871 jm.

⁴⁶ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 20. apr. 1866.

⁴⁷ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 20. okt. 1866.

⁴⁸ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 22. märtsil 1867.

⁴⁹ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 29. märtsil 1867.

⁵⁰ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 24. märtsil 1871.

⁵¹ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 7. apr. 1871.

⁵² Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 12. mail 1871.

hävitava hinnanguni: prantslased ei olevatki «nii täiealised, et iseend mõistaks valitseda».⁵³ Rääkides Pariisi Kommunist, kadus niisiis Jannseni humanistlik-sentimentaalne kaastunne rõhutatud tööinimese vastu ja jäi vaid hirmuga segatud võõristus, milles peegeldus nii tema kodanlik klassipositsioon kui ka puudulik informeeritus.

On loomulik, et rohkem informatsiooni ja arusaamist oli eesti rahvusliku liikumise tegelastel Euroopa rahvuslikest vabadusliikumistest, mis avaldasid neile tunduvat mõju ning õhutasid omaltki poolt võitlusele balti saksa mõisnike ja suurkodanluse võimu vastu. On küllalt huvitav, et eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelasi — näiteks J. Kölerit ja C. R. Jakobsoni — inspireeris eriti Garibaldi. Vaevalt nad midagi teadsid ta vaadetest: nad nägid temas lihtsalt suurt sõdurit, kes võitles oma rahva vabastamise eest võõraste rõhujate kütkeist. Garibaldi progressiivne osa oma ajas on muidugi vaieldamatu. «Ei saa olla marksist, tundmata sügavaimat austust suurte kodanlike revolutsionääride vastu, kellel oli maailma-ajalooline õigus kõnelda kodanlike «isamaade» nimel, kes võitluses feodalismi vastu tõstsid uute rahvuste kümneid miljonid tsiviliseeritud ellu,» ütleb V. I. Lenin niisuguse võitlejate kohta nagu Robespierre ja Garibaldi.⁵⁴ See teeb mõistetavaks ka Garibaldi suure populaarsuse XIX sajandi «uute rahvuste» esindajate juures.

Võrdlemisi palju teateid jõudis Eestisse Põhja-Ameerika Ühendriikide kodusõjast. Siin asusid mitte üksnes demokraatliku suuna tegelased, vaid Jannseni tuliselt neegrite vabastajate poolel, loobudes oma tavalisest heietavast toonist ja leides küllaltki teravaid sõnu orjapidajate piitsutamiseks. Missuguse jumala käest, küsib Jannsen, olete teie, orjapidajad, «seda voli sanud, innimesi ellaja viisil piddada ja pruukida?»⁵⁵ Ta ülistas Abraham Lincolni ja oli õnnelik põhjariikide võidu üle.

Sellist seisukohavõttu kergendas Jannsenil asjaolu, et orjade vabastamise eest astus Ameerikas välja seaduslik valitsus. Oli ju Jannsen ikka valitsuste poolel ja «mässajate» vastu. Iirimaa kohta näiteks kirjutab ta, et seal on «vaesem rahvas vaevas küll. Ometi ei tule kellegi õn mässamisest...».⁵⁶ Järgnevate aastate «Eesti Postimehest» leiame iirlaste «mässamise» üha teravamalt hukkamõistmist, kuigi Jannsen mõõnab, et inglased on iirlaste ülekohut teinud ja nad ise «ära rikkunud». Kuid just iirlaste vabadusliikumine oleks võinud Eestis vastukõla leida, sest tegemist on olukordade teatud sarnasusega. Inglise kodanlus, kelle käes oli suurmaavaldus Iirimaa, kasutas sealseid talupoegi poolpärisorjadena nagu balti saksa mõisnikud sinseid 1860-ndatel aastatel. Mõlemal maal oli rahvusküsimus lahutamatu põimunud agraarküsimusega. Muidugi oli ka tunduvalt erinevusi: poliitiline võitlus Iirimaa oli märksa kõrgemal arenemisastmel kui tolleaegses Eestis, iirlaste võitlust kodumaal toetasid arvukad iiri emigrandid Põhja-Ameerika Ühendriikides. Iiri rahvuslik kodanlus kui ühiskondlik jõud oli tugevamini välja arenenud kui eesti kodanlus.

Teistsugust ja komplitseerimat mõju avaldas Eestis Poola ülestõus. Siin oli otsustav tähtsus sellel, et tsaarivalitsus andis poola ja leedu talurahvale siiski tasuta maad. Seetõttu ei pidanud mitte üksi Jannsen «Poola mässamist» aadli ja üldse «ülemate mässamiseks», vaid ka eesti demokraatliku suuna tegelased hakkasid valitsuselt lootma maa-reformi Baltimaadel, nagu see oli toimunud Poolas. See oli üheks eesti demokraatia piiratuse allikaks. Arvates, et Poolas tõusid üles üksnes mõisnikud, kalduti nende eraldumispüüdeid Venemaast samastama balti saksa mõisnike feodaalse separatismiga, mis selgemini hakkas avalduma 1860-ndate aastate teisel poolel. Sellise traagilise eksituse põhjuseks oli järjekordselt Eesti olude mahajäämus.

*

Ühiskondliku liikumise elavnemine 1860-ndate aastate alguses moodustas ühtse protsessi, mis haaras Euroopat, Põhja-Ameerika Ühendriike, Venemaad ja tema äärerahvaid. Vastavalt nende maade arengu ja klassivõitluse tasemele oli sellel elavnemisel igal pool

⁵³ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 28. apr. 1871.

⁵⁴ V. I. Lenin, II Internatsionaali krahk. Teosed, 21. kd., lk. 194.

⁵⁵ Juhtkiri «Orjade prius ja õigus ilma õppetuset». «Eesti Postimees» 16. juunil 1865.

⁵⁶ Võeralt maalt. «Eesti Postimees» 13. okt. 1865.

oma erilme. Töölisklassi võitluse kõrval kapitalistliku ekspluateerimise vastu, mille suurimaks saavutuseks oli Esimese Internatsionaali loomine, oli veel olulisel kohal ülddemokraatlik võitlus pärisorjuse igandite vastu ja rahvuslik vabadusliikumine kui kapitalismi stabiliseerumise aja paratamatu kaasnähtus. Oma piiratusest hoolimata kuulus ka eesti rahvuslik liikumine XIX sajandile tüüpiliste rahvuslike vabadusliikumiste hulka. Peegeldades objektiivselt agraarrevolutsiooni ja poliitilise korra demokratiseerimise vajadust, puhastasid need liikumised omaltni poolt teed kodanlik-demokraatlikule revolutsioonile, ja aitasid kaasa rõhutud hulkade poliitilise mõtte ärkamisele.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
28. VIII 1964

ПЕРВЫЙ ИНТЕРНАЦИОНАЛ И ЕГО ВРЕМЯ В ЭСТОНИИ

Э. Янсен,
кандидат исторических наук

Резюме

Первое Международное Товарищество Рабочих (Первый Интернационал), созданное сто лет назад, имело переломное значение в истории мирового рабочего движения. Эта организация, идейным вождем которой стал Карл Маркс, направила рабочее движение различных стран по единому руслу и заложила основы для соединения массового рабочего движения с теорией научного социализма. Таким образом, Первый Интернационал помог раскрыть перед рабочим классом настоящие перспективы его борьбы и подготовил решительный штурм рабочих на капиталистическую систему.

В Советском Союзе и странах народной демократии уже появилась обширная литература о Первом Интернационале. Естественно, что предметом исследования советских историков при этом является прежде всего вопрос о контактах русских революционеров с Международным Товариществом Рабочих, отклики идей Интернационала в России. Констатируя, что распространение марксистских идей в Эстонии началось в 1880-х годах, историки Эстонской ССР все же до сих пор не изучали возможные взаимоотношения и связи эстонского общества с марксистскими идеями в 1860—1870-е годы. Возникает вопрос: существовала ли в 60-е — в начале 70-х годов в Эстонии почва для восприятия идей Первого Интернационала и насколько сюда проникли сведения о деятельности этой организации.

В 1860—1870-е годы с развитием промышленного капитализма в Эстонии также началось формирование рабочего класса и его борьба против капиталистов. В эстонской деревне капитализм тоже развивался сравнительно быстро. Но в то же время 60—70-е годы были в Эстонии все-таки переходным периодом, который характеризуется переплетением капиталистических и крепостнических отношений. Как и в других районах России, так и в Эстонии в то время на повестке дня стояла аграрная революция. В связи с этим в классовой борьбе преобладала борьба крестьянства против помещиков. Ясному формированию собственных капитализму классовых противоречий в Эстонии препятствовала также значительная отсталость политического строя (сохранение балтийского особого порядка при поддержке царизма) и национальный гнет со стороны прибалтийских помещиков, для которого были характерны заметные черты колониального гнета. Поэтому в Эстонии нашло довольно большой отклик начавшееся в 1860-е годы национальное движение, содержанием которого было крестьянское решение аграрного вопроса, уничтожение сословной власти помещиков и борьба за культурный прогресс. Начало и широкое развитие этого движения совпадает с подъемом общеевропейского общественного движения. В конце 1860-х, а особенно в начале 70-х годов в эстонском обществе так же, как и в России, возрос интерес к рабочему движению и деятельности социал-демократов Запада. Сведения о западном рабочем движении все шире проникали и на страницы легальной эстонской печати. Среди эстонских рабочих уже в начале 70-х годов читали запрещенные книги революционного содержания. Вследствие неразвитости рабочего движения, преобладания классовой борьбы крестьянства, отсталости политической жизни и низкого культурного уровня в Эстонии отсутствовала еще почва для восприятия идей Первого Интернационала и эстонская передовая мысль не пошла в то время дальше относительно ограниченной буржуазно-демократической идеологии. Несмотря на это, эстонское национальное движение выполнило в качестве общедемократического национально-освободительного движения прогрессивную функцию в подготовке буржуазно-демократической революции.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
28. VIII 1964

DIE ERSTE INTERNATIONALE UND DEREN PERIODE IN ESTLAND

E. Jansen

Zusammenfassung

Der ersten Internationalen Arbeiterassoziation (Erste Internationale), vor hundert Jahren gegründet, kommt in der Geschichte der gesamten Arbeiterbewegung eine epochemachende Bedeutung zu. Diese Organisation, deren ideelle Leitung Karl Marx zufiel, verlieh der Arbeiterbewegung in den verschiedenen Ländern eine einheitliche Richtung und schuf die Grundlagen einer Anknüpfung dieser Massenbewegung an die Theorie des wissenschaftlichen Sozialismus. Auf diese Weise bereitete die Erste Internationale den entscheidenden Ansturm der Arbeiter gegen das kapitalistische System vor.

In der Sowjetunion und in den Ländern der Volksdemokratie ist bereits eine umfangreiche, die Erste Internationale betreffende Literatur vorhanden. Die sowjetischen Historiker setzten sich vor allem zum Ziel, die Beziehungen der russischen Revolutionäre zur Internationalen Arbeiterassoziation zu erforschen, und festzustellen, wie stark die Wirkung der Ideen der Internationale in Russland war.

Die sowjetestnischen Historiker haben zwar konstatiert, dass die Verbreitung der Ideen des Marxismus in Estland in den 80-er Jahren vorigen Jahrhunderts begann. Bisher machten sie sich aber nicht an die Erforschung etwaiger Berührungspunkte und Verbindungen zwischen der estnischen Gesellschaft und dem Marxismus in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Es entsteht die Frage, ob in Estland in den sechziger Jahren und am Anfang der siebziger Jahre günstiger Boden für die Aufnahme der Ideen der Ersten Internationale vorlag und ob die estnische Gesellschaft von der Tätigkeit dieser Organisation wusste.

Mit der Entwicklung des industriellen Kapitalismus begann in Estland um die sechziger und siebziger Jahre die Bildung der Arbeiterklasse und ihr Kampf gegen die Kapitalisten. Auch in der Landwirtschaft entwickelte sich der Kapitalismus in Estland verhältnismässig schnell. Trotzdem bot die genannte Periode in Estland eine Übergangsform, eine Verflechtung kapitalistischer und feudaler Beziehungen. Wie in den anderen Gebieten Russlands, so stand auch in Estland die Agrarrevolution damals auf der Tagesordnung. In Verbindung damit dominierte im Klassenkampfe in der estnischen Gesellschaft auch der Kampf der Bauernschaft gegen die Gutsbesitzer. Das deutliche Hervortreten der dem Kapitalismus eigenen Klassengegensätze war in Estland auch durch die merkwürdige Rückständigkeit der politischen Ordnung behindert (der Zarismus liess die baltische Sonderordnung fortbestehen), gleichwie durch die nationale Bedrückung seitens der baltisch-deutschen Grundherren, die in einem grossen Mass als koloniale Ausbeuter auftraten. Deshalb fand in Estland die um 1860 entstandene nationale Bewegung eine ziemlich grosse Verbreitung. Den Inhalt dieser Bewegung bildeten die bäuerliche Lösung der Agrarfrage, die Abschaffung der Macht der Gutsbesitzer und der Kampf um den kulturellen Fortschritt. Der Anfang und die Blüte dieser Bewegung fallen mit dem Aufstieg der alleuropäischen gesellschaftlichen Bewegung zusammen. Am Ende der sechziger, insbesondere aber Anfang der siebziger Jahre wuchs innerhalb der estnischen Gesellschaft genau wie in Russland das Interesse der Arbeiterbewegung des Westens und der Tätigkeit der Sozialdemokraten gegenüber. Nachrichten über die Arbeiterbewegung des Westens erschienen immer öfter auf den Spalten der legalen estnischen Presse. Estnische Arbeiter lasen bereits am Anfang der siebziger Jahre verbotene Bücher revolutionären Inhalts. Im allgemeinen war aber die Arbeiterbewegung in Estland noch wenig entwickelt, das politische Leben war im Rückstand und das kulturelle Niveau niedrig. Infolgedessen fehlten damals in Estland günstige Bedingungen für die Aufnahme der Ideen der Ersten Internationale: der Fortschritt beschränkte sich auf die Entstehung einer verhältnismässig bornierten bürgerlich-demokratischen Ideologie. Dessenungeachtet erfüllte die estnische nationale Bewegung als eine volkstümliche Befreiungsbewegung eine progressive Funktion bei der Vorbereitung der bürgerlich-demokratischen Revolution.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 28. Aug. 1964